

Sławoj TANAS
Uniwersytet Łódzki

CMENTARZ JAKO PRZESTRZEŃ SPOTKAŃ

Wstęp

Cmentarze i groby od wieków stanowią cel podróży, będący następstwem wewnętrznych potrzeb człowieka, wręcz moralnego nakazu i obowiązku dbania o groby najbliższych oraz kultu zmarłych. Szczególnym przejawem tego jest w polskiej tradycji dzień Wszystkich Świętych, w którym większość Polaków odwiedza rodzinne groby, nawet jeśli są znacznie oddalone od miejsca zamieszkania. Jest to zarazem często okazja do spotkania z żyjącymi członkami rodziny. W ostatnich latach coraz częściej jednak o cmentarzach wspomina się w kontekście turystyki. Stanowią one cel podróży o charakterze poznawczym (krajoznawczym), religijnym (pielgrzymkowym), etnicznym (sentymentalnym), a nawet rekreacyjnym.

Cmentarz jako przestrzeń kulturowa

Cmentarz to przestrzeń kulturowa będąca odbiciem określonych wartości, wzorców i norm kulturowych kształtujących tę przestrzeń. Jest skupiskiem ludzkich wytworów materialnych i niematerialnych. Jest to przestrzeń święta (*sacrum*), spełniająca określone funkcje religijne. Jako przestrzeń pamięci jest ważnym ogniwem łączącym teraźniejszość z przeszłością. Jako przestrzeń publiczna jest miejscem spotkań i określonych zachowań.

wań społecznych. Jako przestrzeń poznania stanowi ogniwo edukacji i jest swego rodzaju muzeum na otwartej przestrzeni. Z wymienionych względów cmentarz może, ale nie musi, stać się przestrzenią, w ramach której odbywa się ruch turystyczny lub krajoznawczy. Może więc stanowić również atrakcję turystyczną. Cmentarz, który posiada istotne walory przyrodnicze (np. wysoka i niska zieleń, powierzchnie trawiaste, zbiorniki i cieki wodne, aleje spacerowe), może pełnić funkcję przestrzeni rekreacyjnej.

Z perspektywy humanistycznej interpretacji przestrzeni kultury nekropolie są przestrzenią kultury życia, pozwalającą zachować pamięć o zmarłych w życiu społeczeństwa (KACZMAREK 2002). Cmentarz może być traktowany jako przestrzeń kultury i spotkania, czego wyrazem są m.in. lokalizacja i rozmieszczenie nekropolii oraz ich znaczenie w rozwoju jednostek osadniczych. Cmentarz będący przestrzenią spotkania odgrywa rolę w budowaniu dziedzictwa historycznego społeczeństwa i pamięci regionalnej, kształtowaniu poszanowania tradycji, w tworzeniu rodzinnej pamięci, odkrywaniu własnej tożsamości czy poszukiwaniu sensu bycia. Wymienione znaczenia nekropolii są istotne ze względu na możliwość jego wykorzystania na potrzeby turystyki kulturowej i edukacji. Z tego powodu cmentarz, jako specyficzny wycinek przestrzeni społeczno-geograficznej, odgrywa znaczącą rolę w kształtowaniu osobowości odwiedzającego.

Cmentarz, lub to co po nim pozostało, kształtuje współcześnie przestrzeń poznawczą, tym samym przestrzeń turystyczną. Przestrzeń cmentarza zostaje zaadaptowana na inne cele i pełni funkcje symboliczne oraz poznawcze lub stanowi miejsce ograniczonej rekreacji. Należy pamiętać, że cmentarz determinuje niejednokrotnie rozwój przestrzeni miejskiej. Nekropolie miejskie praktycznie od początku XX w. rzadko były likwidowane ze względu na protesty społeczne, jakie takim planom zawsze towarzyszyły. Niejednokrotnie po likwidacji były zamieniane na parki miejskie, rzadziej ich obszar był przekazywany pod zabudowę. Ze względu na swoistą „nieetykalność” cmentarze śródmiejskie stanowią istotne ogniwo terenów zieleni miejskiej. W Łodzi cmentarz żydowski przy ulicy Brackiej, cmentarz przy ulicy Ogrodowej i cmentarze na Dołach są częścią Zielonego Kręgu Tradycji i Kultury. Zielony Krąg Tradycji i Kultury wraz z ulicą Piotrkowską stanowią podstawowy element strukturalny koncepcji planu zagospodarowania przestrzennego Łodzi z 1993 r. Jest to wyróżniony obszar tożsamości miasta jako przestrzeń dobra publicznego. Celem było nadanie tej przestrzeni funkcji integracji mieszkańców z tradycją i współczesnością. Wyróżniony obszar zieleni spełnia jednocześnie niezwykle ważne funkcje ekologiczne oraz rekreacyjne, a niektóre z nich same w sobie stanowią wartościowe za-

bytki i dzieła sztuki ogrodowej (BALD 2002). Jednocześnie obszar ten jest istotny ze względu na posiadane walory turystyczne.

XIX-wieczna „muzealizacja” przestrzeni nekropolii wpłynęła na zróżnicowanie jej pod względem istotności. Są miejsca kulturowo ważniejsze, chociażby przez fakt pochowania szczególnie zasłużonej osoby lub postawienia interesującego architektonicznie grobowca. Przestrzeń cmentarza nacechowana semantycznie jest obszarem, na którym realizuje się różne formy komunikacji. Językami-systemami znakowymi przekazującymi owe informacje są, obok struktury przestrzeni cmentarza, elementy jego infrastruktury, tj. formy architektoniczne (grobowiec), plastyczne (rzeźba, malowidło), językowo-literackie (epitafium) (KOLBUSZEWSKI 1985).

Sztuka sepulkralna jest jednym z narzędzi komunikacji. Inaczej zwana sztuką funeralną lub po prostu sztuką cmentarną wzbudza od wieków zainteresowanie koneserów sztuki. Cmentarz jest miejscem nasyconym symboliką i uzmysławia istotę braterstwa w obliczu śmierci, przekazuje naukę biblijną, przypomina o przeszłości, kultuwyje zmarłych. Stąd krajobraz nekropolii nacechowany jest dydaktyzmem, który winien być wykorzystywany w kształtowaniu cech ludzkich. Przykładem są programy wycieczek szkolnych na cmentarze mających podłoże historyczno-krajoznawcze, budujących poczucie patriotyzmu i tolerancji, przypominających o korzeniach i przodkach oraz kształtujących wrażliwość na estetykę sztuki, na życie i śmierć. Przestrzeń cmentarzy odgrywa istotną rolę w kształtowaniu postaw wobec odmienności kulturowej, religijnej i historycznej.

Cmentarz jako przestrzeń turystyczna

Jednym z celów turystyki kulturowej jest edukacja. Niezależnie czy w wymiarze kultury wysokiej czy popularnej, zawsze przekaz płynący do turysty ma dla niego wymierne znaczenie. Turystyka kulturowa wpływa na poszerzanie świadomości społecznej, odkrywanie przez przekraczanie różnych „granic”, pobudzanie mechanizmów obiegu informacji, rozbudzanie potrzeb kulturalnych, identyfikację, wartościowanie i interpretację. Kontakt z przestrzenią śmierci dla turysty jest z pewnością stymulujący.

Cmentarz, stanowiący przestrzeń zainteresowania poznawczego, można zaklasyfikować do przestrzeni eksploracji i penetracji turystycznej, a więc typowych przestrzeni poznawczych, które nie są zagospodarowane turystycznie lub zagospodarowanie to ogranicza się jedynie do ułatwienia

poznania. Nekropolia, ze względu na swoją specyfikę, jest najczęściej przedmiotem eksploracji turystycznej, bardzo często indywidualnej i elitarnej. Turysta poszukujący dociera do miejsc w jego opinii niezwykle, oryginalnych, mających wartości historyczne. Jednak przestrzeń ta może pod wpływem różnych czynników (najczęściej promocyjnych) stać się przestrzenią masowej penetracji turystycznej i stanowić o atrakcyjności turystycznej miejsca.

Cmentarz z założenia nie jest przestrzenią turystyczną, ale jak każda przestrzeń nieturystyczna, pod wpływem indywidualnej percepcji turysty, a w przypadku przestrzeni sakralnej również pielgrzyma, może taką przestrzenią się stać. Tak więc cmentarz w swym początkowym istnieniu należy do przestrzeni nieturystycznej, ale pod wpływem eksploracji stanowić zaczyna odrębną przestrzeń turystyczną lub staje się częścią istniejącej wcześniej przestrzeni turystycznej.

Przestrzeń turystyczna jest zmienna w czasie. Decyzja podjęcia wędrowki w celach turystycznych bywa zwykle poprzedzona bodźcami zewnętrznymi lub wewnętrznymi. Powstaje pod wpływem lektury, opowiadań, przekazów wizualnych, związków sentymentalnych, wspomnień lub chęci przeżycia wrażeń. Motywy duchowe są jednym z ważniejszych przesłanek podejmowania podróży do przestrzeni śmierci. Przestrzeń percepcyjna to ta, która związana jest z naszym doświadczeniem, pozyskaną wiedzą, a więc jest to sfera poznania, tak istotna w interpretacji przestrzeni śmierci. Nekropolia jest często ograniczona w dostępności. Najczęściej ograniczenia te mają podłoże kulturowo-społeczne (cmentarze żydowskie, muzułmańskie, krypty).

Jak wynika z przedstawionych argumentów, cmentarz jest antropogenicznym walorem turystycznym przystosowanym niejednokrotnie do odbioru przez odwiedzających w ramach turystyki kulturowej. Wykorzystanie cmentarzy w turystyce warunkują m.in. postawa odwiedzającego, jego wiedza, potrzeby i motywy, specyfika kultury i społeczności, zmiany cywilizacyjne, percepcja śmierci oraz organizacja i zagospodarowanie przestrzeni społecznej.

Jakość wycieczek do miejsc związanych ze śmiercią jest zróżnicowana, tak jak zróżnicowana jest jakość odbiorców, jak zróżnicowane są motywy i cele tych wycieczek. Percepcja przestrzeni śmierci może mieć charakter bardzo osobisty. Odbiór przestrzeni śmierci może również mieć charakter masowy i popkulturowy. Należy pamiętać, że społeczeństwa różni kultura, w której percepcja śmierci jest zróżnicowana. Ta różnorodność i odmienność jest motorem napędzającym potrzebę poznania odmiennej przestrzeni,

wynikającą z relatywizmu kulturowego, co z kolei napędza ruch turystyczny w ramach turystyki kulturowej.

Motywy, jakimi kieruje się człowiek odwiedzając cmentarze, można podzielić na dwie zasadnicze grupy – *sacrum* i *profanum* (TANAŚ 2008). Do grupy *sacrum* autor zalicza:

- 1) motyw tożsamości – wynikający z odkrywania własnej genealogii, jest ściśle związany z turystyką sentymentalną;
- 2) motyw empatii – wynikający z potrzeby łączenia się w bólu z bliskimi zmarłego, zrozumienia tragedii ludzkiej i śmierci;
- 3) motyw wiary – wynikający z potrzeby wiary, bycia członkiem wspólnoty religijnej, wiąże się ściśle z kultem zmarłego i wiarą w życie pozagrobowe;
- 4) motyw pamięci – wynikający z kultywowania pamięci o zmarłym lub zdarzeniu.

W grupie motywów *profanum* znalazły się:

- 1) motyw poznania – wynikający z charakteru i przebiegu zdarzeń, konsekwencją którego była śmierć, z charakteru osoby lub grupy osób (pochodzenia, zasług), które zmarły bądź zginęły tragicznie oraz z charakteru miejsca (jego architektury, krajobrazu) związanego z czyjąś śmiercią;
- 2) motyw ciekawości – przejawiający się chęcią zobaczenia i zapamiętania miejsca lub zdarzenia niezwykłego, niecodziennego, unikatowego;
- 3) motyw emocji – wynikający z rozwoju cywilizacji, kultury popularnej i przekazu medialnego, wiąże się z potrzebą kontaktu w rzeczywistości z czymś przerażającym, przeniesieniem doznań znanych z literatury lub filmu w realną sferę życia;
- 4) motyw rozrywki – wydaje się najbardziej kontrowersyjny, jednak nie jest niczym nowym, począwszy od walk gladiatorów, przez publiczne egzekucje po popkulturowe zabawy ze śmiercią (np. Halloween).

W grupie motywów *profanum* autor zwraca szczególną uwagę na emocje i rozrywkę, wynikające z potrzeby doznania strachu i niepokoju, romantycznego „obcowania” z tajemniczą i nieznaną śmiercią. Już na przełomie XVIII i XIX w. cmentarze były celem takich wycieczek. Współcześnie w Stanach Zjednoczonych i Europie Zachodniej popularne są nocne wycieczki na cmentarze. Podróże do miejsc związanych ze śmiercią z czysto emocjonalnych motywów mieszczą się również w nurcie turystyki zwanym *dark tourism*. Fakt ten wynika niewątpliwie z przemian, jakie zachodziły

w postrzeganiu śmierci od średniowiecza po współczesność. Analiza motywów podróżowania do przestrzeni śmierci pokazuje, że tego typu wędrówki mają długą historię, tylko wcześniej nie były nazywane turystycznymi.

Turystyka jest z reguły spotkaniem i zetknięciem kultur, które są zazwyczaj przejściowe, ponieważ turysta przebywa tylko przez pewien czas w określonej przestrzeni i poznaje tylko jej fragment, na podstawie którego wyrabia sobie wyobrażenia, często błędne, o szerszej przestrzeni geograficznej i społeczno-kulturowej (PRZECŁAWSKI 1996). Zainteresowanie turysty symboliką śmierci lub obrzędowością bez odpowiedniego przygotowania merytorycznego może prowadzić jedynie do błędnej interpretacji przestrzeni śmierci. Zjawisko to ma miejsce szczególnie w obiektach będących atrakcją turystyczną (np. Kaplica Czaszek w Kutnej Horze, katakumby paryskie), które są oceniane zazwyczaj przez pryzmat popkulturowej teatralizacji rzeczywistości czy historycznego kiczu.

Skutki rozwoju turystyki przyjazdowej można rozpatrywać w wielu płaszczyznach. Do najważniejszych zaliczyć należy: ekonomiczne, społeczno-kulturowe oraz w zakresie zagospodarowania przestrzennego. W przypadku przemian ekonomicznych badania skupiają się na procesie organizowania produktów turystycznych korzystających z elementów dziedzictwa kulturowego, również z symboliki śmierci. Przykładem może być komercjalizacja zabytkowych cmentarzy, muzeów, krypt, ossuariów. Podróże turystyczne do przestrzeni śmierci nazwane zostały tanatoturystyką (TANAS 2013).

Tanatoturystyka może prowadzić do przemian społeczno-kulturowych społeczności recepcyjnej w takich dziedzinach, jak:

- funkcjonowanie instytucji społecznych (ochrona cmentarzy, działalność konserwatorska, zachowanie obrzędowości i tradycji żałobnych, zagospodarowanie turystyczne przestrzeni śmierci poprzez organizowanie szlaków, tablic informacyjnych);
- postawy i zachowania społeczne (postawa wobec śmierci, pedagogika śmierci, dbałość o miejsca pochówku i pamięć, heterogeniczność kulturowa, tolerancja, przychylność, izolacja);
- kultura zbiorowości lokalnej (zachowanie tożsamości, rozwój kultury regionalnej, laicyzacja *sacrum*).

Turystyka w przestrzeni śmierci stanowi o współistnieniu i wzajemnym przenikaniu się *sacrum* i *profanum*. Na tym tle powstają konflikty wynikające jednak nie z samego połączenia *sacrum* z *profanum*, lecz z postaw wobec tych wartości reprezentowanych przez turystów. Zwraca na ten prob-

lem uwagę M. OSTROWSKI (2005), który pyta, czy można umieścić obiekty religijne w jednym rzędzie z innymi obiektami, ale należącymi do świeckiej sfery? Konflikty najczęściej powstają jednak na tle braku poszanowania przez turystów przyjętych przez jakąś społeczność zasad i norm. W przestrzeni *sacrum* człowiek zobowiązany jest bowiem do innego niż „na zewnątrz” stylu bycia, tj. zachowania ciszy, skupienia, określonego ubioru. Przechodząc przez umowną granicę, którą są drzwi świątyni czy brama cmentarna, człowiek wkracza w przestrzeń, która ma odmienne znaczenie i w której obowiązują określone zasady. W tym przypadku tanatoturystyka winna pełnić funkcję wychowawczą i edukacyjną.

Cmentarz jako przestrzeń krajoznawcza

Organizowanie zajęć dydaktycznych lub wychowawczych w określonych przestrzeniach śmierci może wzmacniać przekaz historyczny, światopoglądowy, religijny czy socjalizacyjny. Nauka lokalnej historii na cmentarzu lub w miejscach upamiętniających śmierć miejscowej ludności jest niewątpliwie działaniem krajoznawczym, ponieważ poznanie lokalnego dziedzictwa kulturowego następuje poprzez wyjście w teren, autopsję. Budowanie tożsamości lokalnej, postaw patriotycznych może być wspierane analizą przestrzeni sepulkralnej. Kontakt z twórczością artystyczną, sztuką sepulkralną i epigrafiką prowadzić może do wykształcenia wrażliwości i empatii wobec „śmierci drugiego”. Z tego względu należy podejmować działania w kierunku organizacji przestrzeni śmierci na potrzeby krajoznawstwa. Szczególną rolę winna odgrywać w tym przypadku informacja krajoznawcza w postaci przewodników i tablic informacyjnych.

Działalność poznawcza dotyczy zawsze przedmiotu, który umiejscowiony jest w przestrzeni i czasie oraz poddany jest procesowi zachodzących zmian. Krajoznawstwo obejmuje każdy wymiar czasowy, zarówno przeszłość, teraźniejszość, jak i przyszłość. Przeszłość należy rozpatrywać jako skarbiec wiedzy, nie jako grobowiec przeszłości. Uczy rozumieć historię i teraźniejszość będącą jedynie etapem niezbyt odległej przyszłości. Wobec czego, poprzez zrozumienie przeszłości i działanie teraźniejsze, ważne jest zachowanie i pomnażanie zasobów kulturowych dla przyszłych pokoleń. Z tego względu poznanie i zrozumienie historii percepcji śmierci, znaczenia śmierci w kulturze regionu w odniesieniu np. do historii architektury (sztuki sepulkralnej), wydarzeń historycznych, współczesnego krajo-

brazu kulturowego, może być katalizatorem w procesie poznawczym i bodźcem do poszanowania i afirmacji życia oraz pracy na rzecz przyszłych pokoleń.

Krajoznawstwo zajmuje się w szczególności ziemią ojczystą, wobec czego umacnia odrębność kulturową, narodową i regionalną, której walory są urozmaicone poprzez synkretyzm kulturowy, łączący ze sobą tradycję i najnowsze osiągnięcia cywilizacyjne. Kraj rozumiany jest jako środowisko wychowawcze, jednolite terytorialnie, przyrodniczo, społecznie i kulturowo, do którego człowiek przystosował się w trakcie swojego życia. To przystosowanie ma wpływ na emocjonalne związki ze swoją „małą ojczyzną”, z lokalną społecznością, lokalnym dziedzictwem kulturowym (LIPNIACKI 1985).

Działalność krajoznawcza sprzyja zrozumieniu śmierci, w odróżnieniu od spłyconej i pobieżnej formy poznania turystycznego. Odwiedziny cmentarzy, krypt grobowych w okresie dnia Wszystkich Świętych sprzyjają krajoznawczemu dogłębnemu procesowi poznawczemu w przeciwieństwie do popkulturowego odbioru turystycznego takich miejsc, jak np. Kaplica Czażek w Cermnej. Krajoznawca nie zadowolony z wiedzy przekazanej, lecz odkrywa ją na własny sposób, dążąc do szczegółowego poznania rzeczy i nieznanych faktów. Jego poznanie ma charakter obiektywny, interdyscyplinarny.

Cmentarz jako przestrzeń tanatoturystyki

Kontakt turysty lub krajoznawcy z przestrzenią śmierci rodzi wiele skutków wychowawczych i socjalizacyjnych. Turystyka ma wszechstronne możliwości oddziaływania na rozwój osobowościowy człowieka, a wychowawcze jej skutki dotyczą nie tylko samych turystów, ale również ludności obszarów odwiedzanych przez turystów. K. PRZECŁAWSKI (1996) opisując wychowawcze aspekty turystyki zwraca uwagę na cele wychowania przez turystykę, pozytywne eufunkcje i negatywne dysfunkcje oraz na czynniki determinujące wychowawcze efekty turystyki. Z tej perspektywy spróbujemy rozważać wychowawcze aspekty tanatoturystyki.

Głównym celem wychowawczym turystyki jest poznanie obcej zbiorowości, kultury i ich zrozumienie. Przez bezpośredni kontakt z przestrzenią śmierci turysta jest zmuszony do jej interpretacji. Jeżeli proces ten jest dodatkowo wspomagany przekazem wiedzy (np. za pośrednictwem opisu przewodnickiego), to percepcja śmierci może osiągać obiektywny wymiar.

Tanatoturystyka kształtuje określone postawy turystów wobec różnych sfer rzeczywistości, w tym postawy altruistyczne wobec różnic kulturowych w postrzeganiu i ocenie śmierci. W oparciu o działalność krajoznawczą kształtuje świadomość narodową i postawę patriotyczną, utrwalając pamięć o „śmierci za ojczyznę”. Wycieczki do miejsc zagłady czy na cmentarze wyznaniowe mogą prowadzić do lepszej integracji członków społeczności składającej się z przedstawicieli różnych wyznań, kultur, czy narodów. Tanatoturystyka dostarczając emocjonalnych przeżyć kształtuje uczucia, które są świadomą interpretacją emocji, uwrażliwiając na *sacrum* śmierci, wyzwalając empatię wobec cierpienia i bólu po śmierci bliskich, wobec śmierci drugiego człowieka i wynikającej z tego żałoby. Działalność twórcza może objawiać się w postaci konkretnych prac na rzecz odwiedzanych miejsc. Może być to porządkowanie cmentarzy, grobów, mogił w trakcie dobrowolnych obozów, organizowanie szlaków tematycznych upamiętniających wydarzenia, ludzi, tradycje, przypominających o historii przestrzeni śmierci. Działalność w zakresie porządkowania lub organizowania przestrzeni śmierci może być istotnym czynnikiem resocjalizacyjnym. W końcu wycieczki tanatoturystyczne mogą kształtować i rozwijać zainteresowanie tanatologią i eschatologią, mogą być pomocne w zrozumieniu sensu życia i w przygotowaniu do „śmierci drugiego”, tym samym wspierać pedagogikę śmierci.

Wychowawcze i edukacyjne funkcje tanatoturystyki nie ograniczają się do rozwoju osobowości turystów. Istnieje również oddziaływanie wychowawcze turystów na ludność miejscową. Zetknięcie kultur, systemów wartości, wzorów zachowania powoduje u ludności miejscowej rozbudzenie zainteresowań i wzbogacenie wiedzy. Zmiany te zachodzą na gruncie poznawczym, kształtowania postaw i działania twórczego. Przykładem może być zmiana w ocenie cmentarzy wojennych z I wojny światowej w Beskidzie Niskim. Cmentarze te jeszcze w latach 90. XX w. pozostawały zdewastowane i zapomniane, traktowane były przez lokalną społeczność jak obcy element miejscowego krajobrazu kulturowego. Dziś cmentarze są odrestaurowane, stanowią materialne dziedzictwo Bitwy Gorlickiej, której historia stała się podstawą zorganizowania produktu turystycznego, jakim jest Szlak Cmentarzy Wojskowych I Wojny Światowej. Proces zmian został zapoczątkowany zainteresowaniem cmentarzami przez turystów i krajoznawców spoza Beskidu Niskiego.

O sile oddziaływania wychowawczego turystyki decydują czynniki dotyczące samego turysty (rola i pozycja społeczna, doświadczenie turystyczne), wartości odwiedzanego miejsca i organizacja wycieczki oraz osobo-

wość wychowawcy (przewodnika, organizatora) (PRZECŁAWSKI 1996). Wymienione czynniki mogą powodować określone zachowania pożądane (socyjalizacyjne) lub niepożądane (dewiacyjne). W przypadku przestrzeni śmierci obserwujemy niestety często niepożądane zachowania turystów, najczęściej nierespektujących powagi miejsca lub traktujących przestrzeń śmierci jako niezwykle atrakcję turystyczną. Wobec takiego traktowania przestrzeni śmierci należy wspomnieć o roli etyki w turystyce opisującej normy moralne i zasady postępowania, w zależności od charakteru odwiedzanej przestrzeni, kultury i społeczności.

Tanatoturystyka jest zjawiskiem społecznym wynikającym z zainteresowania odbiorcy przestrzenią śmierci i samą śmiercią. Jest rodzajem działalności polegającej na umiejętnym odczytywaniu symboliki przestrzeni śmierci wraz z całym zasobem kodów, za pomocą których przestrzeń śmierci jest „napisana”. Zainteresowania te niewątpliwie wynikają ze zmian percepcji śmierci, jakie zachodziły w historii ludzkości, które nawarstwiały się w obrazach, gestach i pamięci, współcześnie stanowiących przedmiot zainteresowania poznawczego, w szczególności w materialnym wymiarze sztuki sepulkralnej i duchowym wymiarze pamięci i w obrzędowości.

Tanatoturystyka prowadzi do interpretacji śmierci, a więc do przybliżenia znaczenia, wyjaśnienia i tłumaczenia przedmiotu poznania. Interpretacja jest aktywnością edukacyjną, której celem jest wyjaśnienie znaczeń i zależności poprzez wykorzystanie bezpośrednich doświadczeń i oryginalnych obiektów (KRUCZEK, KUREK, NOWACKI 2007). Siła interpretacji polega na zdolności do głębszego zrozumienia poznawanego zjawiska czy obiektu. Przestrzeń śmierci zmusza do jej interpretacji, która jako proces edukacyjny będzie zależała od wartości przekazu, stanowiącego podstawę poznania. Zasadniczym celem interpretacji przestrzeni śmierci czy samej śmierci, winno być zrozumienie sensu śmierci, zmian w jej postrzeganiu, wykształcenie wrażliwości wobec niej, szczególnie wobec „śmierci drugiego”, pomoc w zrozumieniu historii i semiotyki śmierci.

Wnioski

Celem poznawczego odwiedzania przestrzeni śmierci, z perspektywy problematyki pedagogicznej i edukacyjnej, jest m.in. uświadomienie i przekazanie wzorów postępowania, zachowania wobec śmierci, ochrona prze-

strzeni śmierci, obrzędowości, tradycji będących elementami dziedzictwa kulturowego utrwalającego tożsamość narodową, regionalną i lokalną. Efektem tego może być zrozumienie potrzeby organizowania infrastruktury turystycznej, szlaków, tablice, przewodników służących propagowaniu wiedzy historycznej oraz zrozumienie działań instytucji pracujących na rzecz ochrony i zachowania dziedzictwa kulturowego, w tym na rzecz ochrony, np. zabytkowej przestrzeni sepulkralnej.

Jednym z celów interpretacji jest obalanie mitów, błędnych przekonań, które są tak powszechne w sferze percepcji śmierci, szczególnie w przestrzeni sepulkralnej. Edukacja tanatologiczna z zakresu historii śmierci, umiejętności czytania przestrzeni cmentarzy, odkodowywania symboliki sztuki sepulkralnej, powinna z tego względu obejmować również przewodników turystycznych, których jakość przekazu determinuje zmiany nastawienia odbiorcy (turysty) do śmierci, jednocześnie zmieniając swoją postawę i zachowanie w przestrzeni śmierci na pożądane.

Spotkanie z edukacją i wychowaniem w ramach tanatoturystyki winno zmierzać do zaangażowania turysty lub krajoznawcy w interpretację dziedzictwa kulturowego w takim stopniu, aby zachęcić do ochrony i racjonalnego zarządzania materialnymi i niematerialnymi walorami kulturowymi, do których zaliczyć należy przestrzeń śmierci i jej zawartość.

Kultura w wymiarze symbolicznym jest zróżnicowana, co może implikować trudności w jej wartościowaniu. Widz, którym jest również turysta, polega w swej ocenie na wartościowaniu kultury, najczęściej przez pryzmat zawartych w przekazie sugestii dostosowanych do masowego odbioru. W trakcie spotkań z odmiennymi lub nieznanymi aspektami kultury turysta ma szansę na identyfikację i interpretację jej elementów. Nowo poznana kultura jest dla turysty niefunkcjonalna. Jednak poprzez zmianę własnych przekonań i oderwanie od bezpośredniego użytkowania elementy kultury otrzymują nowe zastosowanie. Cmentarz nie pełni tylko funkcji grzebalnej czy religijnej, jest także odkrywaną przestrzenią poznawczą i rekreacyjną (TANAŚ 2008). Użytkowe i symboliczne znaczenie przestrzeni śmierci wraz z postępującym procesem poznawczym staje się oczywiste, jednak zrozumienie tego może nastręczać turyście kłopotu, szczególnie wówczas, gdy wytwór kultury funkcjonuje w innym kontekście, niż w którym powstał. Turysta poszukuje wtedy klucza do zrozumienia znaczenia elementu kultury, niejednokrotnie w sposób etnocentryczny.

Podróże turystyczne pobudzają mechanizmy obiegu kultur i rozbudzają potrzeby kulturalne. Tak jak kultura artystyczna i niematerialne dziedzictwo kulturowe, również sztuka sepulkralna funkcjonuje w systemie

obiegu poprzez wystawy, zbiory czy obiekty sakralne skomercjalizowane pod wpływem turystyki (np. wystawy sztuki sepulkralnej i funeralnej, krypty kościelne, ossuaria, cmentarze). Działania poznawcze, poprzez fakt obiektywizacji wytworów kulturowych i ich opis odpowiednio przygotowanym językiem, przyczyniają się do obiegu wiedzy na poziomie kultury masowej i skutkują rozbudzaniem kolejnych potrzeb kulturalnych. Poznanie symboliki i filozoficznych aspektów śmierci, tradycji pogrzebowych, śmierci dzięki spotkaniom w przestrzeni cmentarzy może przyczynić się do dalszego zainteresowania eschatologią, tanatologią, religią i skutkować zmianami osobowości, postaw wobec życia itp. Bezpośredni kontakt z przedmiotem poznania, w tym przypadku spotkanie z kulturą funeralną i sepulkralną, może przyczynić się do zwiększonego zainteresowania określonymi elementami kultury.

BIBLIOGRAFIA

- BALD K., 2002, *Przestrzeń dobra publicznego, obszar tożsamości Łodzi, plansza XLIV*, [w:] S. Liszewski (red.), *Atlas Miasta Łodzi*, UMŁ, ŁTN, Łódź.
- KACZMAREK J., 2002, *Nekropolie jako przestrzeń kultury*, [w:] E. Orłowski (red.), *Kultura jako przedmiot badań geograficznych. Studia teoretyczne i regionalne*, Oddział Wrocławski PTG, Uniwersytet Wrocławski, Wrocław.
- KOLBUSZEWSKI J., 1985, *Wiersze z cmentarza. O współczesnej epigrafice wierszowanej*, Warszawa.
- KRUCZEK. Z., KUREK A, NOWACKI M., 2007, *Krajoznawstwo. Zarys teorii i metodyki*, Proksenia, Kraków.
- LIPNIACKI W., 1985, *Elementy teorii krajoznawstwa, Krajoznawstwo jako działalność poznawcza*, t. 1, PTTK, Szczecin.
- OSTROWSKI M., 2005, *Pomiędzy sacrum a profanum – o turystyce w sakralnych obiektach*, „Turyzm”, 15 (1/2).
- PRZECŁAWSKI K., 1996, *Człowiek a turystyka. Zarys socjologii turystyki*, Albis, Kraków.
- TANAS S., 2008, *Przestrzeń turystyczna cmentarzy. Wstęp do tanatoturystyki*, Wyd. Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź.
- TANAS S., 2013, *Tanatoturystyka. Od przestrzeni śmierci do przestrzeni turystycznej*, Wyd. Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź.